

Dan UNGUREANU, *Istoria limbii române*, Chișinău, Editura CARTIER, 2024, 397 p.

Lucrarea de care ne vom ocupa în continuare are următoarea structură: o *Precuvântare* (31 p., în care sunt prezentate temele care vor fi discutate în carte), trei capitole principale: *Fonetica*, 58 p., *Morfologia*, 128 p., și *Lexicul*, 153 p., precum și o *Bibliografie* monocompozită, alcătuită exclusiv din atlase lingvistice, dicționare și glosare (310 intrări, dintre care niciuna românească).

Teza pe care lucrarea *Istoria limbii române* (ILR, de aici înainte) o susține este faptul că limba română s-a format la sud de Dunăre, „de-a lungul Vei Egnatia” (p. 17), dintr-o limbă latină de sec. IV, vorbită de coloni veniți din nordul Italiei („româna are prea multe asemănări cu aria dialectală Gاليا Cisalpină, ca să le punem pe seama unei evoluții paralele” (p. 36)). Prin urmare, româna ar păstra, în mai multe componente ale sistemului ei gramatical, similitudini cu dialectele italiene septentrionale. Această teză, susținută de autor în mod polemic, presupune reconsiderarea unor opinii acceptate în prezent în domenii de cercetare precum istoria limbii române (în general), clasificarea limbilor romanice și continuitatea poporului român. Acest fapt ar presupune o organizare a lucrării în care să fie prezentate cele mai pertinente studii referitoare la cele trei mari (sub)domenii de studiu pomenite.

Lucrarea nu beneficiază însă de o prezentare a cercetărilor anterioare în domeniul *istoriei limbii române* și nici de o bibliografie a problematicii, adusă la zi. Bibliografia de la finalul lucrării cuprinde exclusiv dicționare, glosare, gramatici etc. ale mai multor dialecte romanice, dar nicio lucrare de istorie a limbii române. Starea actuală a cercetării, de pildă, cu care începe ILR, este expediată în cinci scurte paragrafe, cu referiri succinte la Ov. Densusianu și Al. Rosetti (fără indicații bibliografice precise). În cuprinsul lucrării mai sunt pomeniți, în treacăt, autori precum G. Ivănescu sau Gr. Brâncuș, la care se face trimitere și aluziv, prin sintagma „cutare academician” (p. 380). De asemenea, există mențiuni precum „*Istoria Limbii Române* publicată de Academie” (p. 17), care nu constituie în sine o trimitere bibliografică.

ILR nu face, de asemenea, niciun fel de trimitere bibliografică la *teoria imigraționistă* (dezvoltată în lucrările unor autori precum Franz Joseph Sulzer, Josef Karl Eder, Johann Christian von Engel, Eduard Robert Rösler sau Hunfalvy Pál), ale cărei puncte-cheie le susține copios: faptul că romanizarea dacilor nu a avut loc („ideea de compromis, că româna s-ar fi putut forma și în Balcani, și la nord de Dunăre, e absurdă” (p. 34), în schimb „e mai verosimilă o ipoteză a romanizării populației din Moesia” (p. 25)), emigrarea totală a populației din Dacia la retragerea aureliană (p. 26), inexistența unei continuități de locuire în Transilvania („toate popoarele instalate în zona Panoniei și a Transilvaniei dispar, cu limbi cu tot, și huni, și avari, apoi și slavii din Transilvania” (p. 18), „e limpede că românii se așează (sic!) peste o populație slavă, mai numeroasă ca ei și venită mai devreme ca ei” (p. 34)), comunitatea de locuire româno-albaneză și împrumuturi lingvistice din albaneză în română: „există cuvinte comune în română și albaneză, și exclusive, dar ele sînt, cel mai adesea, împrumuturi străvechi din albaneză spre protoromână între 500 și 700 A.D.” (p. 228)) etc.

În sfârșit, ILR nu menționează în niciun fel care sunt faptele lingvistice pe care se bazează utilizarea mănunchiului de izoglose numit *Linia La Spezia-Rimini* în discriminarea unei Romanii Vestice (cuprinzând idiomurile romanice aflate la nordul și la vestul acestei linii, adică portugheza, spaniola, catalana, franceza, occitana, retoromana și dialectele italienești septentrionale) de Romania Estică (în care sunt cuprinse idiomurile aflate la sudul și estul ei, adică dialectele italienești centrale și meridionale, româna, cu toate dialectele ei istorice, și dalmata, astăzi dispărută). Izoglosele la care trimite linia amintită sunt: 1. utilizarea unor desinențe diferite pentru formarea pluralului substantivelor: -i/-e în Est (rom. *vieți*, it. *vite*, rom., it. *lupi*), dar -s în Vest (sp. *vidas*, fr. *vies*), 2. palatalizarea diferită

a lat. *ci/ce* (lat. *civitatem* > rom. *cetate*, it. *cità*, dar fr. *cit * [si.te], sp. *ciudad* [ ju'dad], lomb.: * it *, *cit * [si'ta:, tsi'ta:]), 3. conservarea vs sonorizarea/pierderea consoanelor surde (lat. *rota* > rom. *roată*, it. *ruota*, dar sp. *rueda*, fr. *roue*)  i 4. conservarea vs reducerea consoanelor geminate latinești (lat. *bucca* > it. *bocca*, dar sp. *boca*). Este un fapt acceptat, însă, că acest criteriu nu func ioneaz  perfect, deoarece, printre altele, româna face excep ie de la aplicarea ultimei izoglose: lat. *bucca* > rom. *buc * (cu reducerea *cc* > *c*, la fel ca în Romania Vestică); la fel, rotacizarea lat. *l* intervocalic în română (lat. *salem* > rom. *sare*) este caracteristică Romaniei de Vest. Rotacismul lat. *l* intervocalic a fost pus pe seama substratului sau a unor dezvoltări paralele, în diferite idiomuri romanice. Nimeni nu a mai sus inut până acum, însă, că rotacizarea lat. *l* intervocalic se explică prin deplasări de popula ie dintr-o zonă în alta („ n lombarda de nord avem *mere*, *fere* (< lat. *mel*, *fel*) feminine,  i cu *r*; e un prea mare număr de coinciden e ca să eliminăm ipoteza înrudirii” dintre dialectele italienești septentrionale  i română (p. 10)).

O lucrare este definită de propria ei bibliografie. Tot aparatul critic al citărilor  i al referin elor plasează afirma iile susținute de autorul respectivei lucrări în timp, spa iu, curente de idei  i în cadrul contribu iilor altor autori, serve te la orientarea cititorului  i îl ajută pe acesta să  n eleag  problema în discu ie, fondul  i istoricul acesteia  i să identifice contribu ia originală a autorului c r ii pe care o are sub ochi. Autorul *ILR* pare să urmeze însă nu o metodă de lucru „cu c r ile pe masă”, ci strategia lansării „perdelor de fum”. Iată c teva dintre acestea:

– ignorarea predecesorilor. Ocup ndu-se de cuvintele de substrat, autorul identifică mai multe cuvinte cu etimon necunoscut (pentru unele indic nd acest fapt, în cazul altora l s nd în dreptul lor o liniu  sau o pauză tipografică): *baci* (p. 228), *c put * (p. 237), *c rlig* (p. 238), *a cru a* (p. 239), *a d r ma* (p. 239), *mire* (p. 245), *murg* („neclar, ca  i *amurg*”, p. 245), *mu at* („neclar”, p. 245), *n p rc *, *noian* (p. 245), *p r u* (p. 246). Multe dintre acestea au în spate o lungă bibliografie, autorul *ILR* nefiind nicidecum primul care se ocupă de ele, dar cititorul neavizat asta înțelege  i este  ndus în eroare. Unii dintre termenii marca i cu *etim. nec.* sunt, de fapt, cuvinte ale căror etimoane latinești nu mai sunt contestate de nimeni. Astfel, *tare*, pe care autorul *ILR*  l consideră „posibil celtic” (p. 252), provine din lat. *talem*, Ac. de la *talis*; sensul original este păstrat în *atare*, ca  i it. *tale*, fr. *tel* sau sp. *tal*; evolu ia semantică a lui *tare* este „at t de mare” > „excelent” > „puternic” > „dur”; pentru ultimele două sensuri, celelalte limbi romanice au urma i ai lat. *firmus*: it. *fermo*, fr. *ferme*, sp. *firme* etc.; *a se uita*, despre care Dan Ungureanu crede că ar fi „un posibil germanism” (p. 252), provine de fapt din *a uita* „a pierde din memorie” < lat. vg. **oblit re*, ca  i fr. *oublier* sau sp. *olvidar*; varianta reflexivă a acestuia, *a se uita*, poate să fi apărut prin utilizarea lui *a uita*  n expresia „a se uita pe sine”, adică „a uita de sine”, de unde apoi „a r m ne nemi cat”  i, în final, „a privi” – este, prin urmare, o schimbare de sens metonimică –, iar *vătăma*, clasificat ca *etim. nec.* la p. 253, este în fapt un urma  al lat. *victim re*, ca  i arom. *vat m* „ucid” sau sp. *victimar* „a ucide”;

– trimeri preferen iale. De i  n *ILR* nu găsim o bibliografie adusă la zi a problemelor pe care lucrarea le discută, autorul citează uneori opiniile unor personalit i doar pentru a le arunca în derizoriu. Este cazul lui B.P. Ha deu, citat pentru *g de* (p. 240) sau al lui Gr. Br ncu , citat pentru *burdu * (p. 235). Numai că inten ia autorului *ILR* nu este aceea de a face istoricul ipotezelor emise în legătură cu un anumit fapt de limbă, caz în care sau ar fi trebuit să înceapă cu cronicarii  i cu D. Cantemir sau să ia în considera ie numai cele mai recente opinii referitoare la faptul lingvistic în chestiune. Este evident, de pildă, că părerile lui Ha deu au fost ( n)validate în timp  i sunt prin urmare con inute (sau nu), în mod explicit (sau nu)  n cercetările actuale, singurele care contează. La fel, Br ncu  merită citat doar pentru cea mai recentă contribu ie a sa referitoare la elementele de substrat¹. Or, în această contribu ie, Br ncu  nu re ine cuv ntul *burdu *  n lexicul mo tenit din substrat;

– ignorarea diferen elor sistemice:

- autorul *ILR* trece în revistă mai multe forme de plural neutru latinesc în *-a*  i în *-ora* ( n fapt, tot neutre în *-a*, dar de declinarea a treia, în care *-ora* a fost decupat de către vorbitori ca

¹ *Substratul limbii române*, în Marius Sala, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu (coord.), *Istoria limbii române*, vol. I, București, Univers Enciclopedic, 2018, p. 304–336.

desinență printr-o falsă analiză), precum *carra*, *ossa* etc. sau *tempora*, *campora*, *frigora*, *iocora*, *locora* etc., păstrate în diferite dialecte italienești și în română (trebuie să precizăm, însă, că nordul Italiei păstrează formele în *-ora* aproape numai în toponime, în timp ce dialectele italiene centrale și meridionale au păstrat pluralele în *-ora* până astăzi, ca și româna). Nu se spune nimic însă despre faptul că numai româna a dezvoltat un gen neutru de sine stătător și foarte bine populat: o categorie gramaticală vie. Limba română posedă trei genuri, alături de limbile slave, limbile germanice, latină, greacă sau sanscrită. Să fie această caracteristică a sistemului morfologic românesc un împrumut din slavă, germană etc.? Cea mai firească legătură este cea cu latina. Dar niciuna dintre limbile romanice nu are un gen neutru constituit. Cum se poate explica acest fapt? Ipoteza curentă astăzi în română este că neutrul românesc este moștenit din latină, dar că în dezvoltarea lui a fost susținut de influența substratului. Albaneza (care între timp a pierdut acest gen) a menținut substantivele neutre primite din latină, ceea ce înseamnă că ea posedă acest gen gramatical în perioada influenței romane: alb. *krye* „cap” (< lat. *cerebrum*), alb. *vaj* „ulei” (< lat. *oleum*). De ce nu am presupune același lucru și pentru română: că limba pe care o vorbea anterior populația romanizată de la nord și de la sud de Dunăre avea genul neutru? Autorul *ILR* selectează anumite informații și evită să vorbească despre altele – este o tehnică a decupajului prin care nu ni se arată întregul tablou al unui anumit fenomen. De pildă, ni se spune că substantivele romanice derivate din lat. *melem* (Ac. de la *mel* „miere”) sunt feminine în română și în Italia de nord. De fapt, ele sunt feminine în română (și aromână, istroromână, meglendoromână), catalană și spaniolă, în timp ce în dialectele galo-italice sunt după cum urmează: masculine sau feminine în ligură și lombardă, feminine în piemonteză, friulană și ladină, masculine în istriotă și venetă. Asta în timp ce substantivele care moștenesc lat. *sal* („sare”) sunt preponderent masculine, dar feminine în română, lombardă, franco-provensală, spaniolă, catalană. Cum poate fi înțeleasă această distribuție a formelor? Una dintre soluțiile propuse este teoria secvențialității genurilor, dezvoltată în Dardel 1960, Dardel 1965 și Dardel 1976². Dardel pleacă de la ipoteza unor schimbări succesive de gen, care au afectat substantivele masculine (și neutre) latinești de declinarea a treia, au avut loc în întreaga Românie și s-au desfășurat în trei etape. Pentru a-și ilustra teoria, Dardel 1976 urmărește evoluția a șase substantive latinești – *mare*, *fel*, *lac*, *mel*, *sal* și *sanguis* – care formează o grupă omogenă, de substantive nume de materii și non-numărabile (cu excepția lui *mare*). În latina clasică, primele patru substantive din această grupă erau neutre, iar ultimele două, masculine; în romana comună, însă, Dardel presupune o fază în care genul acestora era peste tot masculinul, având în vedere că în română urmașii lat. *lactem* și *sanguis* au rămas masculini; prin urmare, în această primă fază, neutrele *mare*, *fel*, *mel* și *lac* (sub forma **lacte*) au devenit masculine (ca și *salem* și **sanguē*, deja masculine). În cea de-a doua fază, substantivele din această grupă au urmat tendința general romanică de trecere la feminine a substantivelor masculine de declinarea a treia; înlocuit de feminin, masculinul supraviețuiește în patru zone ale României, pe care Dardel 1976 le consideră arii de retragere ale masculinului: nordul Peninsulei Iberice, nordul Galiei, Sardinia, Italia centrală și de sud și domeniul retoroman (cantonul Grisunilor); în sfârșit, în cea de-a treia fază, masculinul se extinde pornind din aceste zone (ariile de extindere a masculinului au acoperit vechile zone de retragere ale acestuia, din faza a doua). Schimbările de gen din interiorul grupei despre care vorbim nu au loc însă neapărat în mod uniform și până la capăt: *mare*, de ex., rămâne feminin în nordul Galiei și în retoromană (deci într-o arie specifică masculinelor), în timp ce „spre deosebire de celelalte substantive din grupă, se pare că **lacte* și **sanguē* nu au fost niciodată feminine în română” (Dardel 1976: 77); mai precis, *lapte* și *sânge* sunt masculine în română pentru că „acțiunea analogică de

² Dardel, Robert de, 1960, „Le genre des substantifs abstraits en *-or* dans les langues romanes et en roman commun”, în *Cahiers Ferdinand de Saussure*, 17, p. 29–45.

Dardel, Robert de, 1965, *Recherches sur le genre roman des substantifs de la troisième déclinaison*, Genève, Librairie Droz.

Dardel, Robert de, 1976, „Une analyse spatio-temporelle du roman commun reconstruit (à propos du genre)”, în Alberto Várvaro (ed.), *XIV Congresso internazionale di linguistica e filologia romanza, Napoli 15–20 aprile 1974*, Naples/Amsterdam, Macchiaroli/Benjamins, vol. 2, p. 75–82.

trecere la feminine, care caracterizează faza a doua, nu s-a petrecut pentru toate substantivele în același timp: substituția masculinului cu femininul în **lacte* și **sanguē* s-a produs mai târziu decât pentru alte substantive din grupă, dar prea târziu pentru a mai ajunge și în provinciile orientale” [adică în limba română] (Dardel 1976: 79-80). Cu alte cuvinte, prin comparație cu latina, româna este inovatoare în faza a doua (trecerea la feminine), dar conservatoare în faza a treia (păstrarea acestora). În schimb, Lombardia este o zonă inovatoare în faza a doua (trece la feminine, ca multe alte părți ale Imperiului), dar prezintă și exemple de restaurare a masculinului (proces care nu a avut însă loc până la capăt și nu s-a petrecut deloc în română). Dintr-o perspectivă sincronică, substantivele romanice care invocă același etimon latinesc și care aparțin declinării a treia produc o hartă foarte mozaicată: „cognatele romanice care provin din aceleași substantive de declinare a treia au adesea genuri divergente: de exemplu pg., sp. *flor* (fem.) vs it. *fiore* (masc.); pg. *sal*, fr. *sel*, it. *sale* (masc.) vs sp. *sal* (fem.). Diferențierea dialectală, este inutil să mai spunem, nu este coextensivă cu varianta standard: de exemplu, *la sal* în Torino [față de it. standard *il sale*] sau *el sal* în Somiedo, Asturias, unde și *el miel* și *l'ubre* („uger”) sunt masculine, spre deosebire de spaniola standard.”³

- alt exemplu de ignorare a diferențelor sistemice: vocala *ă*. Autorul remarcă faptul că sunetul *ă* există în diferite limbi care formează uniunea lingvistică balcanică, în mai multe dialecte italienești, în franceză sau în romanșă. El evită însă să vorbească despre faptul că atât în română, cât și în albaneză, vocala *ă* are rol morfologic în:

- raportul de determinare nearticulat/articulat: rom. *fată-fata*; alb. *vajzë-vajza*;

- opoziția de caz la feminine (Nom./Gen.): rom. (o) *fată-(unei) fete*; alb. *vajzë-vajze*

- opoziția de gen: rom. *cumnat-cumnată*, alb. *kunat-kunatë*

Româna nu poate fi comparată însă cu niciun alt idiom romanice pentru a ilustra astfel de similitudini. Paralele morfologice atât de evidente nu pot constitui împrumuturi realizate de română din albaneză (sau invers) și nu își găsesc explicația prin evoluții romanice. Singura ipoteză verosimilă și care poate fi argumentată cu onestitate științifică este cea conform căreia româna și albaneza s-au dezvoltat de sine stătător, pornind de la un substrat comun. Autorul *ILR* alege însă un tip de prezentare a faptelor lingvistice în care concluziile sunt fixate de la bun început, sunt reținute (și prezentate deformat și tendențios) doar lucrurile care convin concluziei prestabilite, iar tot aparatul argumentativ induce în mod deliberat în eroare.

- un ultim exemplu: sistemul pronumelui personal. Dezvoltarea a două serii paralele de pronume personale, accentuate și neaccentuate, poate fi urmărită în mai multe limbi romanice. De asemenea, în toate limbile romanice poate fi urmărită conservarea anumitor forme și inovațiile aduse în privința altora. Româna conservă însă forme cazuale accentuate de D. (*mie, ție, lui, ei, nouă, vouă, lor*) care în celelalte limbi romanice corespund unor construcții analitice și este singura limbă romanică în care există forme de G. la p.3 și 6, sincretice cu D. (*lui, ei, lor*). Ca inovație: în română opoziția D./Ac. la formele neaccentuate se realizează la toate persoanele. Unele limbi romanice păstrează diferența dintre D. și Ac. în declinarea pronumelor personale neaccentuate la pers. 1, 2, 3 și 6 (retoromana și sarda), altele fac această diferență doar la pers. 3 și 6 (italiana, franceza, spaniola, portugheza), în timp ce în română opoziția în cauză se realizează la toate persoanele (*îmi/mi ~ mă, îți/ți ~ te, îi/i ~ îl, îi/i ~ o, ni/ne ~ ne, vi/vă ~ vă, li/le ~ îi, li/le ~ le*). Alt fapt sistemic care diferențiază româna de limbile și dialectele din vestul României este absența din română a cliticelor pronominale în Nominativ, dar prezența acestora în Romania de Vest. De ex., în friulană: *i durmin* (cu cliticul *i* proclitic, rom. *dormim*), *durmin os?* (cu cliticul *os* enclitic, rom. *dormim?*), în occitană: *kuz ai la da età?* (cu cliticul *la* enclitic, rom. *ce trebuie să cumpăr?*), în dialectul piemontez: *còs i fas ne?* (cu două clitice subiect, *i* și *ne*, rom. *ce fac eu?*), în lombardă: *se sem setà gio* (cu *se*, clitic reflexiv de p.3SG, extins la p.1PL, rom. *stăteam jos*).⁴ Toate acestea indică faptul că româna a avut propria cale

³ Loporcaro, Michele, 2018, *Gender from Latin to Romance. History, Geography, Typology*, Oxford, Oxford University Press, p. 58.

⁴ Adam Ledgeway, Martin Maiden (eds.), *The Oxford Guide to the Romance Languages*, Oxford, Oxford University Press, 2016, p. 196; 746.

de realizare a sistemului morfologic: comparabilă în premise cu celelalte limbi romanice, dar diferită ca dezvoltare și rezultate.

– acumularea lipsită de discernământ a informațiilor. Foarte multe dintre punctele pe care autorul își propune să le discute sunt umplute până la refuz cu informații, lipsite însă de criterii ordonatoare și discriminatorii care să permită accesul firesc la concluzii. În plus, tratarea acestor informații este grevată de confuzii terminologice. Un exemplu este secțiunea în care este tratată apariția diftongilor românești. Autorul se pare că nu diferențiază între diftongarea propriu-zisă și cea determinată de metafonie. În română, prima privește tratamentul lat. *ē*, care se diftonghează la *ie* atunci când este sub accent (lat. *fērrum* > *fier*, dar lat. *undē* > rom. *unde*). Cea de-a doua acoperă tratamentul lui *e* (< lat. *ē*, *ī*) și a lui *o* (< lat. *ō*, *ō*), care se diftonghează la *ea*, respectiv *oa*, când sunt accentuate și când în silaba următoare se află *a* sau *e*: lat. *lēgem*, *pīnna*, *rota*, *rotae* > rom. *leage*, *peană*, *roată*, *roate*. Fenomenul metafoniei nu se rezumă la contextele amintite, ci explică și triftongări (urmate de reduceri la diftongi) precum lat. *pētra* > *pietra* > *pięatră* > *piatră*, dar lat. *pētrae* > *pietre* > *piatre* > *pietre*. De asemenea, tot prin metafonie se explică diferența dintre forma de sg. și cea de pl. din perechi precum: *cuvânt/cuvinte*, *sămânță/semințe* sau *vână/vinefi*. (*Eu mor/noi murim* (p. 60) este doar un exemplu de heterocliză datorată mobilității accentului în latină: la p.1PL și p.2PL ale verbelor latinești, accentul cade diferit față de celelalte persoane (de ex., *mōrior*, dar *morīmur*), ceea ce înseamnă că vocalele care la p.1SG sunt păstrate intacte, pentru că sunt accentuate, se închid la p.1PL și p.2PL, pentru că sunt atone: *mor/murim*, *muriți*; *plac/plăcem*, *plăceți*; *usuc/uscăm*, *uscați* (cu sincopă), *port/purtăm*, *purtați*; *dorm/durmim*, *durmiți*; *torn/turnăm*, *turnați* etc.). *ILR* nu beneficiază însă de o prezentare simplă și clară a faptelor. Avalanșa de exemple nu este de natură să-l lămurească pe cititor și să conducă la concluzii ferme, ci să-i inducă o stare asemănătoare cu cea a intonării unei mantre. Iată, de pildă, unele dintre concluziile la care ajunge Loporcaro 2011⁵: „metafonia, într-o formă sau alta, se găsește în toate idiomurile romanice, iar majoritatea acestora prezintă, de asemenea, diftongarea lat. *ē* și *ō* în diferite contexte” (p. 127); „metafonia și diftongarea lat. *ē* și *ō* sunt două fenomene inițial distincte, care ar fi putut converge în mai multe varietăți romanice” (p. 128); „faptele din daco-română oferă dovezi în sprijinul ideii că procesul de diftongare a lat. *ē* este anterior și independent de aplicarea metafoniei” (p. 129); „ceea ce au în comun limbile romanice este tendința de diftongare necondiționată a lat. *ē* și *ō* și nu tendința metafonică de diftongare a vocalelor” (p. 129–130). Cu alte cuvinte, diftongarea lat. *ē* este un fenomen general romanice, iar metafonia lat. *ē*, *ī*, *ō* în română este independentă de cea petrecută în alte limbi romanice. Putem face aceleași observații în legătură cu modul în care autorul *ILR* tratează rotacizarea lat. *l* intervocalic: susținându-și teoria (migrarea unei comunități de vorbitori din nordul Italiei în sudul Dunării începând cu sec. IV) cu o mulțime de exemple din diferite dialecte italienești septentrionale. Simpla așezare paralelă a tuturor acestor exemple nu conduce însă în mod verosimil la concluzia dorită de autor. Iată, în schimb, observația lui Sala 2011⁶: „rotacismul lui /l/ intervocalic (de exemplu, lat. *solem* > rom. *soare*), la fel ca diverse alte schimbări, au fost atribuite influenței substratului, dar sunt la fel de explicabile ca evoluții interne (cf. evoluții similare în alte părți ale limbilor romanice, cum ar fi /l/ > /r/ în limba ligură (de exemplu, lat. *mula* „asină” > lgr. *mura*)” (p. 201). Cu alte cuvinte, chiar dacă nu există un consens între cercetători, fapte lingvistice precum rotacismul au fost puse de aceștia fie pe seama substratului, fie pe cea a unor evoluții interne independente – nicidecum pe seama unor migrări de populație.

De îndată ce un cititor începe să consulte și alte surse, pentru comparație, și imediat ce descoperă modul în care sunt tratate faptele lingvistice din *ILR*, el își pierde încrederea în probitatea

⁵ Michelle Loporcaro, *Phonological Processes*, în Martin Maiden, John Charles Smith, and Adam Ledgeway (eds.), *The Cambridge History of the Romance Languages*, Cambridge, Cambridge University Press, vol. I, 2011, p. 109–154.

⁶ Marius Sala, *Contact and borrowing*, în Martin Maiden, John Charles Smith, and Adam Ledgeway (eds.), *The Cambridge History of the Romance Languages*, Cambridge, Cambridge University Press, vol. II, 2013, p. 187–236.

științifică a autorului. Multitudinea informațiilor și a surselor invocate de autor nu servește la nimic în lipsa unor criterii de discriminare și a utilizării oneste a dicționarului și/sau a legilor fonetice ale limbii române enumerate chiar de către autor. De ex., rom. *ciut* poate fi plasat într-o serie de concordanțe lexicale ai cărei termeni au fost cu toții atribuiți limbilor de substrat: rom. *ciung* „care are un singur braț”, it. *cionco*, egd. *tschung*, frl. *cionc*, rom. *ciut* „fără coarne”, *ciută* „căprioară”. Autorul *ILR* îl pune însă pe *ciut* în legătură cu termenul român sursilvan *tschutt* „miel”. Consultarea dicționarului arată însă că *tschutt* este la origine o interjecție cu care se cheamă animalele. Iar utilizarea unor interjecții pentru a chema animalele are caracter universal. Prin urmare, nu putem spune că „*ciut/șut* «fără coarne» e înrudit cu român. *tschutt* și cu siguranță e alpin, nu balcanic” (p. 258). În aceeași ordine de idei: *căciulă* nu poate deriva din lat. *casula*, pentru simplul motiv că, prin aplicarea legilor fonetice ale limbii române, acesta din urmă ar fi ajuns **casură* dacă ar fi fost moștenit; este posibil ca *aprig* să derive din lat. *apricus*, doar că acesta nu înseamnă „agresiv ca un mistreț”, ci „însorit, încălzit de soare” (din lat. *aperio* „a deschide, a descoperi” + *-cus*); *argea* nu este un împrumut tardiv din bulgară sau greacă: el a fost pus în legătură cu gr. ἄργιλλα „casă subterană”, v.maced. ἄργελλα „cameră de baie”, cu care are în comun atât forma, cât și sensul și a suferit același tratament al lui *-ll-* ca și cel din cuvintele moștenite din latină (*stella* > *stea*), ceea ce îi indică vechimea; orice vorbitor de limbă română poate certifica faptul că *a întrema* „a înzdrăveni, a îndrepta, a însănătoși” (și cu varianta regională *întrarma*) nu are cum să fie (și nici nu a fost vreodată) antonimul (cum afirmă autorul la p. 242) lui *a destrăma* „a deșira, a zdrențui” (< probabil din lat. **distramare*, vezi *tramă* „fir folosit în urzeala sau în băteala țesăturilor”) – *întrema/întrarma* au, dimpotrivă, legătură cu *arm* (< lat. *armus*) „parte a piciorului din spate al unui animal, cuprinsă între crupă și gambă” (altfel spus, *întrema/întrarma* = „a se pune pe picioare”). Și exemplele pot continua.

Autorul *ILR* este în general adeptul afirmațiilor tari și nuanțate: la retragerea aureliană, Dacia s-a golit *complet*, romanizarea *nu a avut loc*, proto-românii nu ar fi putut conviețui *în niciun fel* cu goții, gepizii etc., retragerea populației la munte este *imposibilă*, româna nu a moștenit *nimic* din substrat (ea a făcut doar împrumuturi din substratul altora), dovezile existenței unei populații romanice creștine în sec. IV-VI sunt *nule* etc. Bibliografia de specialitate, care demonstrează exact contrariul celor susținute în *ILR*, este imensă. Autorul face doar trimiteri aluzive la aceasta și o respinge *in corpore*, cu un dispreț suveran. Lucrurile însă nu sunt atât de simple precum sugerează domnia-sa. Ipoteza potrivit căreia Dacia a fost evacuată în totalitate este infirmată de dovezile arheologice (așezări, cimitire, obiecte caracteristice), epigrafice, numismatice și toponimice. Până după sec. al VI-lea, populația daco-romană s-a menținut pe locul și în imediata vecinătate a fostelor centre urbane. Romanizarea a avut loc printr-o colonizare masivă și rapidă a Daciei, desfășurată pe tot parcursul sec. II și în prima jumătate a sec. III, prin atribuirea de pământuri unor comunități de cetățeni romani, dar nu numai. Generalizarea creștinismului în provincie este atestată de „câteva lăcașuri de cult și peste o sută de piese diverse din secolele IV-VI, descoperite în vreo 60 de localități din Transilvania, Oltenia și Banat. Acestea s-au găsit în fostele orașe și castroromane, dar și în unele așezări rurale” (Protase 2004: 316)⁷.

În concluzie: *ILR* este o însăilare de idei care nu pot fi argumentate în mod convingător și cu obiectivitate științifică și care, în loc de argumente, sunt sprijinite de informații trunchiate, falsificate sau care nu pot fi verificate. Este rezultatul unei improvizații, în care acumularea ține loc de gândire. Dar, după cum spunea H.-R. Patapievici, „nu informația este cea care ne lipsește, cu atât mai puțin creșterea nelimitată a cantității brute de informații. [...] informația nu poate fi organizată decât prin discernământ”⁸. Lucrarea nu se poate susține, pentru că metoda care stă la baza ei este una profund eronată. Dacă pleci de la principiul că Dacia a fost complet părăsită la sfârșit de secol III și că românii

⁷ Dumitru Protase, „Romanizarea și creștinismul – componente de bază ale continuității etno-culturale în spațiul daco-roman”, *Studia Historica et Arhaeologica in Honorem Magistrae Doina Benea*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2004, p. 313–318.

⁸ Horia-Roman Patapievici, *Omul recent*, București, Humanitas, 2019, p. 310.

au început să o repopuleze nu mai devreme de sec. X, atunci totul decurge de la sine: așa-zisele elemente de substrat ale românei se explică prin împrumuturi; romanizarea nu a avut loc; creștinarea românilor s-a petrecut în altă parte; românii provin de oriunde, dar numai din Dacia nu (de pildă, limba română are multe lucruri în comun cu limbile și dialectele italienești septentrionale), formațiunile statale ale lui Gelou, Glad și Menumorut sunt invenții ale cronicarilor etc. Totul pleacă de la *voința* de a impune principiul generator și nu are nimic de-a face cu o *argumentare* obiectivă. Este rețeta tuturor lucrărilor care au susținut vreodată teoria imigraționistă, o rețetă ușor de observat și care a prilejuit următoarea reflecție: „dacă astăzi se mai ivește câte un neamț singular care caută să ne aducă de peste Dunăre, nu mai întrebăm ce zice un asemenea om, ci ce voește el.”⁹

CEZAR BĂLĂȘOIU

Universitatea din București, Facultatea de Litere

Str. Edgar Quinet, 5–7

caesar@gmail.com

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN PE REGIUNI – BANAT, VOL. VI, Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu (coord.), Cosmina-Maria Berindei, Doina Grecu, Veronica Ana Vlasin, Partea I – *Material lingvistic necartografiat*, Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu (coord.), Cosmina-Maria Berindei, Partea a II-a – *Hărți lingvistice interpretative*, București, Editura Academiei Române, 2023 (în format electronic)

Cel de-al VI-lea volum al *Atlasului lingvistic român pe regiuni – Banat*, care a apărut în două părți la Editura Academiei Române în 2021, încheie seria atlaselor în care a fost publicat materialul dialectal adunat cu chestionarul NALR pentru ceea ce s-a intitulat inițial *Noul atlas lingvistic român – Banat*, care a devenit ulterior, de la volumul al III-lea, *Atlasul lingvistic român pe regiuni – Banat*. Prelucrarea și editarea materialului extrem de bogat adunat prin intermediul chestionarului NALR pentru Banat au început în 1980, dar au avut un parcurs sinuos, marcat de întâzieri – independente de voința cercetătorilor implicați în acest efort – care, în cele din urmă, au condus la redactări succesive și la formate fluctuante (editarea materialului a început în 1980, dar următoarele două volume au fost publicate la distanță mare în timp, în 1997 și, respectiv, în 1998, pentru ca volumul 4 să apară în 2005, iar cel de-al 5-lea, în 2011). Formatul și principiile de redactare a materialului din volumul de față au fost stabilite de o echipă alcătuită din Nicolae Mocanu, Eugen Beltechi și Ioan Faiciuc. Cei trei cercetători au efectuat de altfel majoritatea anchetelor dialectale directe în Banat cu chestionarul NALR (anchete care s-au terminat în 1971 și la care au mai luat parte Maria Purdela-Sitaru, Petru Neiescu și Eugen Dorcescu) și au participat la toate etapele redactării și ale editării primelor cinci volume ale NALR/ALRR – Banat. De asemenea, primele cinci volume au fost redactate sub conducerea lui Petru Neiescu. Din motive obiective, echipa inițială în formula consacrată în cele cinci volume nu a mai apucat să editeze și ultimul volum. Echipa care a redactat forma finală a acestui volumul este mai numeroasă, din aceasta făcând parte și cercetătoarele Gabriela Violeta Adam, Cosmina-Maria Berindei, Doina Grecu, Lavinia Nasta, Veronica Ana Vlasin, sub coordonarea lui Nicolae Mocanu.

Volumul este alcătuit din două părți, dintre care prima poartă subtitlul „Material lingvistic necartografiat”, iar cea de-a doua, „Hărți lingvistice interpretative”. Prima parte conține materialul (complet sau numai parțial) necartografiat reprezentând răspunsurile obținute la 1186 de întrebări (1184 de articole) din chestionarul NALR, răspunsuri care nu au fost publicate ca hărți analitice în primele cinci volume din NALR/ALRR – Banat. Din cele 1186 de întrebări, 1184 provin din

⁹ Mihai Eminescu, „Popor primitiv și tolerant”, *Curierul de Iași*, 1876.

chestionarul general (care are 2000 de întrebări, grupate pe diferite sfere semantice), iar 2, din chestionarele speciale (care au 543 de întrebări referitoare la terminologia specială pentru diverse domenii de activitate). Cea de-a doua parte conține hărțile interpretative alcătuite pe baza materialului publicat în prima parte a volumului de față și în volumul al V-lea al seriei. Au fost realizate 489 de hărți sintetice și/sau interpretative, dintre acestea 434 sunt create pe baza răspunsurilor obținute prin intermediul chestionarului general, iar 55, pe baza materialului obținut prin chestionarele speciale. Pentru a avea o imagine clară asupra ponderii și a importanței acestui volum în cadrul seriei, este suficient să amintim că în primele patru volume apărute până în prezent, în perioada cuprinsă între 1980 și 2011, au fost incluse datele culese de la 768 de întrebări din chestionarul general al NALR, rezultând 762 de hărți analitice, iar în cel de-al cincilea volum au fost incluse 543 de întrebări din chestionarele speciale, rezultând 149 de hărți analitice (388 au rămas ca material lingvistic necartografiat). Cele cinci volume tipărite până în prezent conțin împreună 913 hărți sintetice și/sau interpretative, care, de regulă, se află pe aceeași pagină cu harta analitică sau la sfârșitul acestor volume. Publicarea separată, în două volume, a materialului necartografiat și a hărților sintetice și/sau interpretative reprezintă o strategie editorială oportună, întrucât asigură consultarea cu ușurință a datelor și compararea lor cu interpretarea propusă de echipa de cercetători condusă de Nicolae Mocanu.

Datele din materialul necartografiat prezentat în prima parte a acestui volum au fost redactate în diverse forme de-a lungul anilor, dar nu toate au ajuns să fie publicate și să fie cunoscute cercetătorilor. Astfel, a existat o redactare care a fost trimisă pentru a fi utilizată în volumele I și II ale ALRR – Sinteză, în schimb, o altă redactare în care materialul era grupat în funcție de diferite fenomene lingvistice, fiind însoțit de comentarii ample privind etimologia, poziția unui fapt de limbă/ a unei forme în sistem etc., nu a ajuns niciodată să fie publicată. Din păcate, mare parte din această versiune de redactare s-a pierdut.

Articolele în care este prezentat materialul necartografiat păstrează aceeași structură ca în volumul al 5-lea al seriei, dar și ca în alte volume din NALR (în special, NALR – Oltenia). După cuvântul-titlu se oferă traducerea în franceză a acestuia, apoi numărul întrebării. Fiecare articol conține patru secțiuni, în prima secțiune este reprodusă întrebarea din chestionarul NALR, în cea de-a doua secțiune sunt indicate în transcriere fonetică răspunsurile obținute în ancheta dialectală directă, cu mențiunea că la formele transcrise fonetic se adaugă cele literarizate (reproduse cu litere capitale). În cea de-a treia secțiune sunt menționate comentariile vorbitorilor care au participat la anchetă, iar ultima secțiune cuprinde diverse informații și materiale dialectale, care se referă la:

- a) materialul lingvistic adunat în ancheta complementară condusă de Eugen Beltechi la Ocna de Fier (toate articolele conțin acest material lingvistic cules la Ocna de Fier);
- b) explicații și comentarii ale anchetatorului sau ale redactorului (aceste explicații și comentarii sunt foarte importante pentru a înțelege atât preferința vorbitorilor pentru o formă sau alta, cât și dificultatea cu care un anchetator obține în ancheta directă o anumită formă);
- c) trimiteri la hărțile din partea a II-a a volumului de față (dar și alte articole din partea I), precum și trimiteri la alte hărți publicate în primele cinci volume.

Ne vom referi în cele ce urmează mai ales la importanța secțiunilor a III-a și a IV-a. Încă de la început apreciem opțiunea autorilor de a publica tot materialul necartografiat ca fiind una binevenită și considerăm că ar trebui să devină o bună practică. Secțiunea a III-a, cea în care sunt notate consecvent comentariile vorbitorilor asupra formelor anchetate, constituie o sursă extrem de bogată pentru viitoare studii și articole circumscrise sociolingvisticii. Această opțiune a autorilor volumului de față – deși nu este o noutate absolută în materie de structurare a materialului necartografiat (vezi, de pildă, NALR – Oltenia) – face posibilă cunoașterea manierei în care vorbitorii evaluează uzul și frecvența unor forme și își motivează preferința pentru o formă sau alta. De pildă, întrebările care se referă la termenii de rudenie conțin, de cele mai multe ori, astfel de informații (pentru întrebarea 625 din chestionarul NALR – *Cum îl chemi pe bărbatul surorii dumitale, cum îl strigi fără să-i spui pe nume?*, vorbitorii își motivează opțiunea pentru un termen sau altul în funcție de variabilele sociolingvistice, așa cum se întâmplă în cazul selecției termenilor de rudenie „súša”, „náno”, „hěňa”, „bája”, „čáčo” etc., care indică suplimentar diferența de vârstă dintre interlocutori și codifică respectul pentru persoana mai în vârstă și, în același timp, oferă informații despre frecvența termenilor, făcând

observații de tipul „cumnăcē se zice mai des” sau „lălă (= ūjcă) să folosăsēcē rar lăla trăján”). De asemenea, comentariile vorbitorilor sunt importante pentru a înțelege mecanismele de reprezentare a configurației semantice a unui cuvânt. Vorbitorii oferă informații asupra sensurilor unui cuvânt sau asupra configurației semantice a acestuia, așa cum se întâmplă când răspund la întrebarea 652 din chestionarul NALR – *În ce se adăpostesc și trăiesc oamenii?* (unii dintre ei precizând că „o casă are mai mŭlcē sŏbē” (= camere), în timp ce alții indică (și dezambiguizează) sensul regional din configurația numelui *casă*, indicând pentru „căș” (formă de plural) și sensul „camere”). Dar cele mai importante informații cuprinse în această secțiune privesc uzul unor arhaisme lexicale și conservarea, respectiv, regresul lor în fața altor termeni. Astfel, la întrebarea 1128 din chestionarul NALR – *Cum se cheamă acela care seamănă cu ceapa și care e iute și are mai mulți căței?*, în aria în care vorbitorii indică termenul moștenit din latină, *ai*, este amintit, dar fie are un uz (semi)specializat, căpătând sensul „leurdă”, este circumscris fie unei zone (în punctul 20 pe hartă, reprezentând Borlovenii Vechi, se indică un sat din apropiere unde se păstrează reflexul latin, „bozovišēni đic ai”), fie unui sociolect („pe sáce, im_vălē, îi zīse ai”). În aria în care reflexul lat. *ALIUM* este păstrat (și prin urmare reprezintă prima opțiune a vorbitorilor), derivatul de la verbul *ustura* este indicat ca opțiune pentru discuția cu străinii (ceea ce arată că vorbitorul este conștient de caracterul marcat, regional, al termenului *ai*). Materialul și comentariile vorbitorilor pe marginea întrebării 1604 – *Când nu plouă, pe drum se face praf (prau, pulbăr etc.), dar când plouă, ce se face?* sunt, de asemenea, importante pentru a stabili poziția derivatului *imală* în aria Banatului. Derivatul *imală* (cel mai probabil format de la verbul *ima* cu sufixul *-eală*, vezi și DLRV s.v.), atestat și în Anonymus Caransebiensis, se păstrează, dar termenul este concurat de împrumutul „năroi/nă^uŏi/nor^uŏi” (de exemplu, în punctul 81, Lugojel, care a avut o anchetă dublă, se indică la prima anchetă termenul derivat de la baza latină, dar la următoarea același termen este evaluat ca rar). În aria în care se răspunde numai cu *imală*, unul dintre vorbitori marchează caracterul specific al ariei bănățene și indică prezența termenului *noroi* în alte arii („ășcă-ŋcŏlo (regātu, arđálu) đic nărŏi”) sau marchează diferența de registru („domneșce norŏi”). Materialul necartografiat care conține răspunsurile la întrebarea 383 – *Ziceți pedestru? La ce spuneți?* – este relevant întrucât prezintă traseele de evoluție semantică ale acestui termen, apropiind Banatul de alte zone în care cuvântul este păstrat până astăzi. Pe lângă sensurile „șchiop” și „olog”, care sunt indicate de cei mai mulți vorbitori, mai sunt prezente dezvoltări semantice secundare, „orb”, „ciung” și de aici, prin extensiune, „neputincios”, „infirm” și chiar „sărac”. Sensul „orb” nu este înregistrat în DLR s.v., iar atestările pentru sensurile „ciung”, „neputincios”, „infirm” proveneau până acum din Transilvania și Maramureș. Or, materialul din volumul de față arată că astfel de dezvoltări semantice s-au produs și în Banat, fiind puse în evidență de comentariile vorbitorilor înregistrate în secțiunea a III-a a articolului corespunzător întrebării 383. Nu numai evaluarea arhaismelor lexicale reiese foarte clar din comentariile vorbitorilor, ci și explicarea raportului dintre diverse împrumuturi. Astfel, răspunsurile propriu-zise și comentariile care însoțesc întrebarea 1770 – *Cum îi zici omului care face haine?* arată extensiunea termenului *croitor* în fața lui *șnaidăr*, pentru care vorbitorii indică în comentarii (semi)specializări semantice („nŭma căpŭcē”, „[pentru] ș^uăric”) sau îl consideră învechit („șnăjdăr ŋŏ đisu-ŋ mai dămŭlt”). În aria lui *șnaidăr*, într-un comentariu este oferită etimologia acestui cuvânt („nēmŋășcē”). Materialul necartografiat scoate în evidență pătrunderea unui termen maghiar (în punctul 62 fiind atestat și *sabău*, de origine maghiară) la fel ca în graiurile transilvănene, dar spre deosebire de acestea rămâne izolat, fără a constitui o arie (de altfel, într-un alt comentariu, *sabău* este circumscris unei alte zone, vorbitorul evaluând termenul ca fiind specific pentru Bodrogu Nou).

Secțiunea a IV-a conține materialul cules de Eugen Beltechi în ancheta complementară desfășurată la Ocna de Fier, localitate aflată în vecinătatea punctului 34 (= Biniș) din rețeaua NALR – Banat. Editarea acestui material va ajuta la demarcarea ariei sudice de cea vestică, întrucât datele provin din extremitatea nord-vestică a ariei sudice a Banatului (care continuă și în Banatul iugoslav), arie socotită (mai) conservatoare, cu trăsături considerate specifice subdialectului bănățean. Considerăm că informațiile pe care le oferă acest material sunt extrem de importante pentru a stabili mai strict diverse izoglose în cadrul ariei sudice.

Ne vom referi în cele ce urmează la conservarea formelor de imperativ negativ de persoana a II-a plural terminate în *-reți* și la importanța editării materialului necartografiat (implicit, a celui cules de Eugen Beltechi la Ocna de Fier) și a reprezentării acestuia în hărțile sintetice/interpretative din partea a II-a a volumului al VI-lea pentru o înțelegere mai bună a profilului lingvistic al ariei sudice, dar și al Banatului, în întregul lui. Formele imperativului negativ de persoana a II-a plural au fost explicate fie ca reflex al celor latinești de conjunctiv perfect, fie ca având în structura lor infinitivul lung (ipoteză care este admisă în cele mai multe dintre istoriile limbii sau în studiile de morfologie a verbului din dacoromână). Păstrarea unor astfel de forme în Banat este considerată o trăsătură arhaică a acestei arii a dacoromânei. Deși formele de imperativ negativ de persoana a II-a plural terminate în *-reți* sunt prezente și în alte arii ale dacoromânei (vezi, de pildă, centrul Crișanei, vestul Transilvaniei și vestul Olteniei), totuși în nicio altă zonă ele nu sunt la fel de bine atestate ca în Banat. Materialul din volumul al VI-lea al ALRR – Banat (atât din prima parte, cât și din partea a II-a, conținând hărțile interpretative) vine în continuarea hărților (și a materialului) publicate deja în volumul al IV-lea al NALR/ALRR – Banat (volumul al IV-lea fiind consacrat în întregime verbului). Pe baza hărților din volumul al IV-lea se poate constata o anumită preferință a vorbitorilor din aria sudică și cea estică a Banatului pentru formele în *-reți* (pe care le indică fie ca unica posibilitate, fie alături de forma scurtă) mai ales la verbele din conjugarea I (vezi, de pildă, hărțile 628 – *Nu sughîța* (imper. neg. 2, 5), 679 – *Nu cântați* (imper. neg. 5, 2), 735 – *Nu da* (imper. neg. 2, 5), 649 – *Nu lua* (imper. neg. 2, 5)). Formele în *-reți* sunt prezente și la verbele din celelalte conjugări, dar ele sunt concurate și înlocuite de formele scurte chiar în aria sudică și estică a Banatului (compară hărțile amintite cu hărțile 609 – *Nu vedea* (imper. neg. 2, 5), 705 – *Nu bate* (imper. neg. 2, 5), 727 – *Nu coase* (imper. neg. 2, 5), 749 – *Nu face* (imper. neg. 2, 5), 713 – *Nu țese* (imper. neg. 2, 5), 653 – *Nu ține* (imper. neg. 2, 5), 742 – *Nu rămâne* (imper. neg. 2, 5), 765 – *Nu fi* (imper. neg. 2, 5), 666 – *Nu dormi* (imper. neg. 2, 5), 707 – *Nu cosi* (imper. neg. 2, 5), 704 – *Nu ascuți* (imper. neg. 2, 5)). Prezintă mai multe forme în *-reți* verbele *scrie* și *mirosi*, care au și variante de conjugarea I (vezi hărțile 719 – *Nu scrie* (imper. neg. 2, 5) și 615 – *Nu mirosi* (imper. neg. 2, 5)). Chiar în cadrul aceleiași conjugări se remarcă asimetria, în sensul că pentru verbul *a fi* formele în *-reți* au fost înlocuite mai rapid de cele scurte decât în cazul altor verbe din conjugarea a IV-a. Partea a II-a a volumului al VI-lea conține 8 hărți sintetice/interpretative consacrate răspândirii formelor în *-reți*, iar în 5 dintre ele sunt marcate consecvent izoglozele (indicându-se de fiecare dată dacă formele în *-reți* au fost oferite primele sau ocupă poziția a doua). Hărțile sintetice/interpretative CMXXVIII – *Răspândirea formelor de imper. neg. 5 nu mîncareți și nu mîncareți*, CMXXIX – *Răspândirea formelor de imper. neg. 5 nu înghițiți, nu înghițireți (nu înghițiriți, nu înghițirăți) și nu înghiteți*, CMXXXIII – *Răspândirea formelor de imper. neg. 5 nu tușiți și nu tușireți*, CMLXXVI – *Răspândirea formei de imper. neg. 5 nu fugireți (nu fugiriți, nu fugearăți)*, MCCXCIV – *Răspândirea formelor de imper. neg. 5 nu cumpărați (nu târguiți) și nu cumpărareți (nu târguireți)*, MCCXCIX – a) *Răspândirea formelor de imper. neg. 5 nu vindereți și nu vindeareți*, MCCCXXI – *Răspândirea formelor de imper. neg. 5 nu stați și nu stareți*, MCCCXXIV – *Răspândirea formelor de imper. neg. 5 nu veniți și nu venireți (nu veneareți)* sunt alcătuite pe baza datelor obținute de la verbe din trei conjugări (3 din conjugarea I, 1 din conjugarea a III-a și 4 din conjugarea a IV-a) și confirmă preferința vorbitorilor pentru formele în *-reți* mai ales la verbele din conjugarea I, evidențiază (și mai) clar această asimetrie între diferitele conjugări. Hărțile sintetice, dar mai ales cele interpretative oferă posibilitatea de a compara datele din partea a II-a a volumului cu hărțile din volumul al IV-lea pentru a obține o imagine mai clară asupra sistemului morfologic bănățean. Hărțile interpretative pun în evidență într-un mod clar raportul dintre formele în *-reți* și cele scurte în sudul și în vestul Banatului, arătând cum cele în *-reți* ajung să fie concurate de cele scurte în ambele arii. Editarea acestui material se dovedește oportună, în condițiile în care verbele din acest volum pentru care s-a cerut forma de imperativ negativ sunt frecvente în limbă (vezi *mîncă, sta, veni* etc.).

Materialul din volumul al VI-lea ajută la înțelegerea exactă a conservării și a selecției formelor în *-reți* în funcție de conjugare și în funcție de frecvență etc., dar și la stabilirea mai sigură a

unor izoglose în cadrul ariei sudice și estice a Banatului. Grație hărților din volumul al IV-lea se poate observa că aria sudică nu este chiar așa de compactă precum se crede îndeobște, existând diverse puncte – mai mult sau mai puțin izolate în sud-est, dar mai compacte în nord-vestul acestei arii – în care formele în *-reți* sunt folosite alături de cele scurte sau chiar înlocuite de acestea. O zonă de tranziție se conturează în nordul ariei sudice a Banatului, iar pe baza materialului cules de Eugen Beltechi se poate delimita și contura mai bine această zonă. Materialul cules la Ocna de Fier (localitate aflată în apropierea punctului 34 (= Biniș) din rețeaua NALR – Banat) arată că formele în *-reți* nu sunt prezente nici măcar la verbele din conjugarea I, care, de regulă, tind să păstreze astfel de forme în aria sudică a Banatului.

Comentariile anchetatorilor și ale redactorilor sunt redată în prima parte a volumului de față și ele în sine pot deveni subiect de analiză, întrucât oferă date extrem de bogate asupra uzului unor forme. Unele dintre cele mai ample comentarii însoțesc întrebările prin care anchetatorii au încercat să obțină formele de mai-mult-ca-perfect de la verbe de diverse conjugări. Dincolo de confirmarea existenței formelor perifrastice (de altfel, materialul și hărțile din volumul al IV-lea oferă o imagine clară asupra existenței acestora), care au, de altfel, o circulație mai largă (fiind atestate și în Crișana, Transilvania, cu excepția unor puncte din sud-vest, Maramureș și nordul Moldovei), materialul din volumul aflat în discuție arată că formele sintetice – deși sunt cunoscute – sunt puternic concurate de cele de perfect compus sau de perfect simplu, cu precădere în aria sudică a Banatului (vezi, de pildă, MN pentru întrebarea 105 – *Văzusem*, întrebare indirectă, pentru întrebarea 196 – *Tușisem*, întrebare indirectă, pentru 347 – *Ținusem*, întrebare indirectă, 411 – *Dormisem*, întrebare indirectă, 535 – *Fugisem*, întrebare indirectă, 603 – *Cântasem*, întrebare indirectă, 1082 – *Cosisem*, întrebare indirectă, 1270 – *Țesusem*, întrebare indirectă, 1779 – *Cususem*, întrebare indirectă, 1805 – *Cumpărasem*, întrebare indirectă, 1818 – *Vândusem*, întrebare indirectă, 1867 – *Dădusem*, întrebare indirectă, 1926 – *Avusesem*, întrebare indirectă, 1942 – *Stătusem*, întrebare indirectă și 1958 – *Fusesem*, întrebare indirectă). Comentariile scot la iveală nu numai interferențele dintre paradigmele timpurilor trecutului, ci și dificultatea cu care anchetatorii obțin formele de mai-mult-ca-perfect.

Hărțile din partea a II-a sunt centrate mai ales pe aspecte morfologice, dar cele cu implicații fonetice/fonologice nu sunt absente. De fapt, încă din *Nota preliminară* care însoțește prima parte a acestui volum, Nicolae Mocanu argumentează în mod convingător preferința autorilor pentru astfel de hărți, arătând că întreaga structură fonetică și fonologică a subdialectului bănățean se găsește bine documentată în hărțile analitice și sintetice publicate în volumele anterioare. Hărțile morfologice sunt foarte bine alese prin ceea ce se problematizează, oferind un punct de plecare pentru studii de morfologie. Pentru morfologia nominală sunt extrem de importante hărțile care prezintă răspândirea unor forme de plural care antrenează selecția și extensiunea desinenței *-uri*, precum și trecerile de la o clasă de gen la alta (vezi CMXIV – *Răspândirea formelor de pl. capuri și capete*, CMXXXIX – *Răspândirea formelor de pl. brice și briciuri*, CMXL – *Răspândirea formelor de pl. grumaze (grumeze), grumazi (grumaji) și grumazuri*, CMXLVI – *Răspândirea formelor de pl. coate, coți și coturi*, MCLXXIV – *Răspândirea formelor de pl. roi, roiuri și roaie* etc.) sau hărțile care pun în relief raportul dintre diversele forme de plural, cu realizări desinențiale diferite și cu antrenarea alternanțelor vocalice și consonantice (așa cum se întâmplă cu CMXXII – *Răspândirea formelor de pl. lacrimi (lacrămi, lacrămi), lacrimi (lacrăme, lacrăme) și lacrimi (lăcrămi)*, CMXLII – *Răspândirea formelor de pl. vâne, vâni și vini*, CMXLVII – *Răspândirea formelor de pl. palme (pelme) și pălmi (pelmi)* etc.) sau fără antrenarea alternanțelor (CMLIII – *Răspândirea formelor de pl. picioare și picioară*, MLIX – *Răspândirea formelor de pl. bivolițe (bibolițe) și bivoliți (biboliți)*, MXCIX – *Răspândirea formelor de pl. găște (gânște) și găști (gânști)* etc.). Inclusiv formele de singular primesc o atenție deosebită în această parte, fiind propuse hărți în care se urmărește raportul dintre diferitele tipuri flexionare, punându-se accent pe raportul dintre realizările singularului masculinelor cu desinența *-e* și cu desinența Ø (MCLXVII – *Răspândirea formelor de sg. strugure și strugur*, MCXLV – *Răspândirea formelor de sg. pepene (pepeni), pepine (piapine) și pepen, pepin*), fie că e vorba de tipare primare, fie secundare, analogice în *-e* (MLXXXVII – *Răspândirea formelor de sg. cârnaț, cârnat și cârnate*, MCLXXII – *Răspândirea formelor de sg. trântor și trântore* etc.), pe raportul dintre realizările

oxitone și paroxitone ale substantivelor feminine (MLIV – Răspândirea formelor de sg. **vișea și vișeauă**, MLXXXIII – Răspândirea formelor de sg. **șauă (șăuă) și șa (șă)**, MXC – Răspândirea formelor de sg. **cășea (căță) și cășeauă (cățăuă)** etc.) sau pe trecerile de la o clasă de gen la alta (MXXXV – Răspândirea formelor de sg. **lamp și lampă**, MLXXXVIII – Răspândirea formelor de sg. **mățu și mățu ‘piscă’** etc.). Problemele de morfologie a verbului sunt bine reprezentate, în hărți în care sunt prezentate alternanțele (vezi, de pildă, CMLI – Alternanța **ă : e** în formele de ind. prez. 1 și 2 ale verbului **a arăta** etc.), dar mai ales realizările condiționalului, în condițiile în care formarea acestui mod cu auxiliarul provenit din imperfectul verbului **vrea** (urmat de infinitiv) constituie o particularitate a subdialectului bănățean și în special a ariei sud-vestice a Banatului (vezi, de pildă, CMXVIII – Răspândirea formelor de cond. prez. 1 **aș vedea și reaş vedea**, CMXIX – Răspândirea formelor de cond. perf. 1 **aș fi văzut și reaş fi văzut**, CMXXXI – Răspândirea formelor de cond. prez. 1 **aș tuși și (v)reaș tuși**, CMXXXII – Răspândirea formelor de cond. perf. 1 **aș fi tușit și reaş fi tușit**, CMXLIX – Răspândirea formelor de cond. perf. 1 **aș fi ținut și reaş fi ținut** etc.). Materialul și hărțile din volumul al VI-lea reprezintă o sursă bogată pentru viitoare lucrări lexicografice și studii lexicologice, grație notării variantelor pentru diferiți termeni (CMLV – Răspândirea variantelor lexicale **iut, iuta și iute**, MC – Răspândirea variantelor lexicale **gânsac și gâsac**, MCXXII – Răspândirea variantelor lexicale **ovăs (oves, ovăz) și ovâsc**, MCXLI – Variantele lexicale ale lui **castravete** etc.) și, mai ales, a notării diferitelor denotații (CMLXVI – Termeni pentru **turbare**, CMLXVIII – Termeni pentru **puroi**, CMXCVI – Termeni pentru **tencuială** etc.).

Materialul lingvistic din acest ultim volum al NALR/ALRR – Banat este fundamental nu numai pentru descrierea completă a subdialectului bănățean, pentru stabilirea exactă a locului acestuia între subdialectele dacoromânei, ci și pentru înțelegerea mai clară a istoriei limbii române în general. Acest material deschide drumul pentru realizarea unei monografii cuprinzătoare a acestui subdialect. În încheiere, semnalăm următorul proiect al lui Nicolae Mocanu, coordonatorul acestui volum, care implică editarea tuturor materialelor referitoare la Banat (este vorba de transcrierea textelor dialectale înregistrate în anchete și de un glosar complet al subdialectului bănățean). Este cu atât mai meritoriu acest proiect, cu cât implică și integrarea întregului material dialectal în programul informatizat de stocare, redactare, căutare și analiză a datelor lingvistice RODA II, care a fost creat, la Toronto, de Dorin Urișescu și de colectivul său. Programul este deja în curs de aplicare, la Institutul de Lingvistică și Istorie literară „Sextil Pușcariu”, pentru întreaga parte de vest a dialectului dacoromân.

OANA UȚĂ BĂRBULESCU
Universitatea din Oxford
Universitatea din București
Institutul de Studii Sud-Est Europene
oana.uta@ling-phil.ox.ac.uk

Vicent BELTRAN CALVO, *Casa mea, casa voastră. Català i romanés en contrast*, Alacant, Publicacions de la Universitat d’Alacant, 2023, 86 p.

Vicent Beltran Calvo, un tânăr romanist de la Universitatea din Alicante, semnează o interesantă lucrare de lingvistică romanică despre două idiomuri neolatine literare, formate în arii laterale ale Romaniei: catalana și româna. Structura volumului este organizată în trei capitole, împărțite în subcapitole, la care se adaugă bibliografia de referință.

În I. *Introducció*, autorul prezintă cadrul teoretic al cercetării și obiectivul studiului său: analiza contrastivă – cu clare scopuri didactice –, «focalitzant en les similituds i en les diferències» dintre catalană și română. Suportul teoretic al investigației sale – realizată în perspectivă contrastivă – îl reprezintă lucrările din bibliografia de referință de lingvistică romanică comparată. Ca suport istoric, Vicent Beltran Calvo face o prezentare minuțios documentată a ansamblului de limbi

indo-europene, ilustrată cu multe exemple de natură fonetică și lexicală. Pentru a putea explica individualitatea românei între idiomurile romanice, autorul face referire la cadrul geografic și istoric în care s-a format limba noastră, în extremitatea orientală a fostului imperiu roman. Exemplele pun în evidență două trăsături, care permit gruparea limbilor neolatine într-un subansamblu oriental și un altul occidental:

– tratamentul consoanelor ocluzive surde în poziție intervocalică: se mențin ca atare în grupul oriental (italiană, dalmată, română) și se sonorizează în Occidentul romanic: lat. FOCUS > it. *fuoco*, rom. *foc*, fr. *feu*, sp. *fuego*; lat. VITA > it. *vita*, rom. *vită*, fr. *vie*, sp. *vida*;

– formantul pluralului nominal este vocalic în grupul oriental și conservă nominativul plural latinesc (lat. N. sg. *capra*/pl. *caprae* > it. *capra/capre*, rom. *capră/capre*); în idiomurile subansamblului occidental se păstrează morfemul de la acuzativul plural din latină: lat. *lupus*, Ac. *lupum*/pl. *lupos* > sp. *lobo/lobos*, fr. *loup/loups* etc.

Pe Vicent Beltran Calvo îl interesează în mod special să sublinieze asemănările dintre cele două idiomuri studiate; în acest sens, oferă drept exemple o serie de substantive moștenite din latină sau culte și totodată comentează mai multe verbe din sistemul catalan și românesc. Este demnă de laudă inițiativa de a adăuga la sfârșitul capitoului șase hărți lingvistice, utile pentru o mai bună înțelegere a demonstrației autorului.

În al doilea capitol, II. *Català i romanés contrastats*, profesorul Beltran Calvo vorbește despre alfabetul chirilic, utilizat de la începuturile limbii române scrise până în anul 1862, când a fost înlocuit cu cel latinesc. Alfabetul chirilic era singurul folosit în toate țările ortodoxe care înconjoară România. În ceea ce privește varianta românească a alfabetului latin, cercetătorul menționează utilizarea câtorva grafeme proprii: *ă* (pentru vocala cu articulare centrală și cu grad mediu de deschidere din română), *ș*, *ț* și a unor grafii noi: *ch* + *e/i* (= esp. *qu* + *e/i*, it. *che/chi*), *gh* + *e/i* (= esp. *gu* + *e/i*).

Sub titlul *Nivell fonètic*, sunt comparate sistemul fonetic al românei și cel al catalanei. Autorul insistă asupra diferențelor care există între cele două idiomuri. De exemplu, în sistemul vocalic al limbii române există o inovație proprie, *î* [i], articulată central și închisă; trebuie adăugați de asemenea diftongii metafonici *oa* și *ea*. Față de catalană, sistemul consonantic al românei este mai bogat: [j], [h] și *p*, *b*, *m*, *n* palatalizate de *-i*.

Analiza continuă cu *Nivell morfosintàctic*, în care autorul descrie trăsăturile care individualizează româna în raport cu catalana și, pe de altă parte, în familia lingvistică romanică: articolul definit se postpune; româna este singurul idiom neolatin cu trei genuri gramaticale: masculin, feminin și neutru; conservă resturi ale flexiunii nominale din latină; nu se păstrează niciun comparativ sintetic din latină; moștenește din latină supinul, mod impersonal; demonstrativele sunt organizate într-un sistem binar etc.

Exemplele sunt însoțite de comentarii, utile mai ales pentru tinerii romaniști și la cursurile practice de catalană sau de română.

Aceeași metodă – raportarea limbii române, pe de o parte, la catalană, iar pe de altă parte, la celelalte limbi romanice – se utilizează și la elaborarea subcapitolului 4. *Nivell lèxico-semàntic*. Exemplele sunt cuvinte grupate după semnificație și după statutul lor etimologic: în prima parte, elemente moștenite, urmate de lexeme conservate exclusiv în română sau numai în ariile laterale ale Romaniei.

III. *Conclusiones* și o amplă IV. *Bibliografia* închid această carte concepută în perspectivă contrastivă, un adevărat instrument, de mare utilitate pentru cei care studiază româna și catalana.

Casa mea, casa voastră. Català i romanés en contrast este o lucrare importantă în biblioteca romaniștilor, realizată cu inteligență și cu o erudiție lingvistică creatoare.

COMAN LUPU
Universitatea din București
coman.lupu@lts.unibuc.ro

Cristina Mihaela NISTOR (coordonator), Elisabeta Simona CATANĂ, Mihaela PRICOPE, Mirela Sanda SĂLVAN, Diana Silvana STOICA, *Culegere de exerciții și teste de limba română pentru străini: Nivel A1–B2*, București, Editura Universitară, 2023, 186 p.

Lucrarea apărută în condiții grafice excelente la Editura Universitară din București este destinată atât studenților înscriși în Anul Pregătitor de Limba Română ca Limbă Străină, cât și tuturor cetățenilor străini care doresc să dobândească și să își perfecționeze cunoștințele de limba română.

Materia cărții este distribuită în trei secțiuni: **Teste de nivel A1–A2** (p. 9–38); **Teste de nivel B1–B2** (p. 39–121); **Teste de limbaj specializat** (p. 123–166). Testele din fiecare secțiune abordează teme din viața de zi cu zi, obiectivele urmărite fiind familiarizarea utilizatorilor cu vocabularul și cu particularitățile gramaticale ale limbii române, cunoașterea terminologiei specializate din domeniile tehnic, informatic, biomedical, economic, umanist și al științelor sociale și pregătirea cursanților (individual sau la clasă) pentru examenele de limba română ca limbă străină.

Cheia exercițiilor (p. 167–186), inclusă ca o unitate finală, le permite utilizatorilor lucrării să se autoevalueze.

Testele sunt alcătuite în conformitate cu metodologia de examinare a nivelului de cunoștințe aplicată de instituțiile din țara noastră care organizează examene de competență lingvistică. Fiecare test cuprinde exerciții de vocabular, de gramatică, lectura unui text, înțelegerea acestuia și alcătuirea unei compoziții pe o temă dată. Subiectele propuse de autoare se află în strânsă legătură cu materia tratată în manualele de limba română pentru străini elaborate în România.

Rezultat al experienței didactice bogate în domeniul predării limbii române ca limbă străină la Universitatea Națională de Știință și Tehnologie POLITEHNICA București, volumul elaborat de cele patru autoare sub coordonarea Cristinei Mihaela Nistor este extrem de util tuturor celor care își doresc să cunoască limba și cultura română.

MIHAELA MARIN

*Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie nr. 13
marin.rmihela@gmail.com*

Laura Elena PASCALE, *Aspecte didactice ale limbii române ca limbă străină*, Constanța, Ovidius University Press, 2023, 122 p.

În ultima perioadă, domeniul limbii române ca limbă străină se bucură de apariția unei game bogate și variate de lucrări dedicate studenților (fie că vorbim de manuale realizate pentru diferite niveluri lingvistice sau pentru diferite discipline din planul de învățământ al programului de studii *Anul pregătitor de limba română pentru cetățenii străini*, fie că avem în vedere materialele auxiliare de teste și exerciții), dar rămâne încă deficitar în ceea ce privește lucrările destinate profesorilor, menite să le îndrume acestora pașii, mai ales când sunt la început de carieră, și să-i facă să înțeleagă că româna ca limbă străină (LRLS) trebuie așezată în alte tipare, total diferite de cele în care ea este predată ca limbă maternă. Se simte, așadar, nevoia acută de publicare a unor materiale de didactică și metodică a predării românei ca limbă străină sub toate ipostazele ei.

În acest context, lucrarea *Aspecte didactice ale limbii române ca limbă străină* a Laurei Pascale, apărută în colecția *Limba română ca limbă străină (LRLS)*, este una așteptată cu mult interes de către toți cei care și-au luat drept misiune predarea limbii române ca limbă străină în țară sau în afara ei. Așadar, lucrarea se adresează în primul rând cadrelor didactice care predau limba română ca

limbă străină, nu doar în universitățile din România, ci și în cele din afara granițelor ei, dar și autorilor de materiale didactice sau curricule și evaluatorilor, deopotrivă, și reprezintă, în egală măsură, un instrument foarte util atât profesorilor începători care au nevoie să cunoască ce competențe trebuie dezvoltate în predarea LRLS și cum să facă acest lucru, cât și celor cu mai multă experiență, dar care doresc să-și perfecționeze metodele de predare și evaluare.

Încadrată în domeniul științific *Filologie*, lucrarea vine să acopere, dacă nu în totalitate, măcar parțial, golul creat de faptul că româna ca limbă străină nu beneficiază încă, asemenea altor limbi, de un tratat propriu-zis de didactică. Pornind de la Cadrul European Comun de Referință pentru Limbi (CECRL), în lucrarea de față, Laura Pascale, cunoscută și ca autor de manuale de limba română pentru studenții străini (nivelurile lingvistice A1-A2 și B1-B2), își propune să ofere câteva reflecții asupra unui mod modern de predare a limbii române ca limbă străină, vorbitorilor nonnativi.

Materialul este structurat în șapte capitole și cinci anexe. Primele două capitole (*Noi modele de predare – învățare în era digitală: provocările profesorilor* (p. 13) și *Noi provocări în didactica limbilor. Perspective asupra comunicării în limba română ca limbă străină* (p. 23) se referă, așa cum reiese chiar din titlul lor, la provocările cărora trebuie să le facă față profesorii de LRLS în demersul lor de a preda unei generații foarte pricepute în folosirea tehnologiei moderne, fiind nevoiți să îmbine strategiile de predare – învățare – evaluare tradiționale cu cele ale didacticii moderne a limbilor străine. Cele cinci capitole dedicate formării și dezvoltării competențelor lingvistice, de la nivelul A1 (începător) până la nivelul C2 (profesionist), conform CECRL, sunt organizate în: *receptarea mesajului oral* (capitolul III, p. 28), *receptarea mesajului scris* (capitolul IV, p. 40), *comunicare orală* (capitolul V, p. 50), *exprimare scrisă* (capitolul VI, p. 57), *gramatică și vocabular* (capitolul VII, p. 66). Competențele de comunicare orală și scrisă organizate în acest fel se regăsesc în disciplinele obligatorii de specialitate din standardele specifice pentru programul pregătitor de limba română pentru cetățenii străini și descrierii lor i se adaugă, în lucrarea de față, o serie de strategii și recomandări ale autoarei menite să ducă la formarea și dezvoltarea acestor competențe, deloc ușor de dobândit de către vorbitori nonnativi, care de cele mai multe ori nu dețin cunoștințe de metalingvistică. Cele cinci anexe de la finalul lucrării (p. 86-122) cuprind modele de exerciții de formare și dezvoltare a fiecărei competențe lingvistice, de la nivelul A1 la nivelul B2. Activitățile practice propuse de autoare sunt preluate de aceasta din ultimele materiale didactice elaborate de cadrele didactice ale Facultății de Litere, din Universitatea „Ovidius” din Constanța, cu preocupări constante în domeniul predării LRLS, respectiv: *Limba română pentru străini. Nivel A1-A2* (2020) și *Limba română pentru străini. Nivel B1-B2* (2021). Referitor la alegerea făcută, Laura Pascale afirmă: „am ales să folosesc aceste manuale deoarece sunt unul dintre autori, le-am testat pe grupul Țintă și corespund strategiilor de predare a LRLS”.

Calitatea lucrării rezidă în prezentarea clară și logic structurată a conținuturilor, în faptul că anexele lucrării sunt bine gândite și abundă în exemple foarte atent selectate și elocvente pentru scopul ales; exercițiile propuse sprijină cu succes partea teoretică a lucrării, și, chiar dacă, poate, uneori autoarea ar fi trebuit să insiste mai mult asupra unor aspecte și să dezvolte puțin mai mult unele capitole, îmbogățindu-le prin raportare la experiența personală, cu siguranță, acestea vor sta la baza unor noi perspective și vor deschide drumul către alte abordări în domeniul LRLS, un domeniu relativ tânăr, aflat într-o continuă dinamică și transformare, asemenea tuturor domeniilor de învățare, un domeniu care nu a fost încă suficient exploatat și acoperit cu lucrări teoretice.

Prin urmare, lucrarea *Aspecte didactice ale limbii române ca limbă străină* vine să completeze tabloul materialelor de specialitate care vizează activitățile de predare – învățare – evaluare a limbii române ca limbă străină și reprezintă, fără tăgadă, un instrument util și valoros în acest domeniu.

CRISTINA-VALENTINA DAFINOIU

Universitatea „Ovidius” din Constanța, România

Universitatea „Angel Kanchev” din Ruse, Filiala Silistra, Bulgaria

cristinadafinoiu@yahoo.com

Susana BENAVENTE FERRARA, Francisco CALVO DEL OLMO, Erika HILDE FRISAN, Veronica MANOLE, Karine Marielly ROCHA DA CUNHA, Hugues SHEEREN, *PanromanIC. Manuale di intercomprensione fra lingue romanze*, Zanichelli Editore, S.p.A, Bologna, 2022, [Lingue], 184 p.

Abordarea limbilor prin metoda intercomprehensiunii este relativ recentă, lingviștii și didacticienii începând să se preocupe de înțelegerea posibilă între limbi din aceeași familie, cu metode noi de abordare, după anii '90. Iar abordările au fost, toate, empirice, căci urmăresc nu o instrucție formală și sistematică, așa cum se obișnuiește în predarea/învățarea limbilor, ci una aplicată direct și din start pe texte de regulă transparente, pentru o abordare comunicativă. Alegerea textelor se face din sfere comunicative familiare cursanților: texte de ziar, descrieri geografice, fapt divers etc. – genuri previzibile din punctul de vedere al conținutului și, deci, mai ușor inteligibile necunoscătorilor limbii/limbilor-țintă. Multe asemenea abordări au inițiat proiecte ținând familia limbilor romanice, pentru a stimula comunicarea în aceste limbi între europeni, puși de multe ori să aleagă engleza ca *lingua franca*. Pionieratul l-a făcut o renumită lingvistă, Claire Blanche Benveniste, în 1997, cu proiectul *EuRom4*, pentru patru limbi romanice. Au urmat alte proiecte pentru limbi romanice, din care limba română a lipsit pentru faptul că nu era încă eligibilă pentru proiecte europene: proiectul *EuRom5*, o metodă pentru învățarea și înțelegerea a cinci limbi romanice, prevedea contactul imediat cu texte jurnalistice, având și înregistrări sonore ale acestora, dar nu și traducerea textelor, căci, din principiu, traducerea textelor nu era compatibilă pentru abordarea interlingvistică directă. A fost elaborată și o altă metodă, în proiectul european *Galatea*, condus de Louise Dabène, lingvistă și didacticiană, care promova antrenarea studenților pentru o înțelegere reciprocă între vorbitorii unor limbi înrudite. Într-o experiență personală, pot spune că, fiind inițiată ca profesor în tehnicile de înțelegere utilizate în acest din urmă proiect, în situația de a preda limba română ca limbă necunoscută unor studenți francezi, am aplicat în prima întâlnire cu aceștia tehnica contactului direct cu două texte jurnalistice de tip „fapt divers” în limba română: un accident auto și o manifestație de protest. Alegând cu grijă textele în funcție de transparența lor romanică, am avut cel mai bun debut de curs pentru limba română, studenții, în fața unui gen cunoscut, înțelegând bine textele și fiind apți să desprindă specificul lexical și, parțial, gramatical al limbii române. Metoda aceasta frontală s-a adevărat extrem de utilă, într-un curs de dimensiuni reduse (25 de ore), în care începutul a ajutat mult pentru o abordare ulterioară mai clasică a limbii române, studenții simțindu-se deja confortabil și încurajați, prin similitudinile constatate, să asimileze în următoarele ședințe ale cursului chestiuni lexico-gramaticale ale românei, cu un rezultat spectaculos la finele cursului, acela de a înțelege și chiar de a pune într-un joc de rol un text scurt de Eugen Ionescu.

Între timp, universitățile din România încep și ele să introducă în curriculum cursuri de intercomprehensiune romanică, în care își are locul, printre limbile romanice, și limba română. Menționăm aici un curs elaborat de Elena Comes la Universitatea „Ovidius” din Constanța și excelentul manual, o traducere din germană în limba română a unui volum apărut și premiat în 1999: *EuroComRo. Șapte site. Să citim și să înțelegem simultan limbile romanice*, de Sanda Reinheimer, Horst G. Klein și Tilbert D. Stegmann (București, Ed. Cavallioti, 2001). Prin specializarea autorilor, amprenta puternică a lingvisticii romanice se face aici evidentă. Metoda a fost apoi folosită ca disciplină de sine stătătoare într-un program de masterat multilingv și multicultural și la Facultatea de Litere a Universității Babeș-Bolyai din Cluj, având inițial drept profesor titular de curs invitat pe Sanda Rîpeanu. Formarea unor specialiști proprii era necesară, iar una dintre autoarele volumului pe care îl recenzăm aici – Veronica Manole – a fost una dintre cadrele didactice care s-au format în domeniu și au susținut această formare în activități didactice practice.

Această formare s-a inițiat și la alte universități din țară, prin programul *GALAPRO – Formare de formatori pentru intercomprehensiune în limbi romanice*, desfășurat la Iași, în perioada 22–24 octombrie 2009, editat în 2010. Continuă însă și în consorțiul numit *UNITA*, format din universități din țări cu departamente de limbi romanice, care dorește promovarea diversității lingvistice

în Europa prin utilizarea metodei intercomprehensiunii în comunicare. Universitatea de Vest din Timișoara a organizat în acest sens forme de învățare neconvenționale, de tipul *Cafenelei lingvistice*. *Despre intercomprehensiune* din 31 mai 2022.

Nu în ultimul rând amintesc aici *Uniunea Latină*, care promovează învățarea limbilor romanice prin metode ale intercomprehensiunii, ocupându-se în principal de formarea profesorilor și furnizarea de instrumente didactice precum cele promovate de toate proiectele enumerate mai sus.

Volumul discutat aici este al unui manual elaborat de o echipă formată din șase autori, unul pentru fiecare limbă prevăzută. Este vorba despre un proiect bine alcătuit, care pune în comparație, pentru un public divers (elevi, studenți, profesori, public larg) un manual de familiarizare a studenților cu ceea ce înseamnă intercomprehensiunea limbilor romanice. Manualul urmărește ca publicul cărui îi este adresat să se antreneze pentru a înțelege (nu și a produce) limbile oficiale ale latinității (portugheza, spaniola, catalana, franceza, italiana și româna), dar și limbi minore, regionale ale acesteia (corsicana, sarda, galiciană, mirandeză, occitană, franco-provensală, friulană, ladina, retoromana și aromâna).

Curiozitatea celui care deschide acest manual este răsplătită – o spunem de la bun început – prin metoda didactică pe care o propune. Concepe unități tematice omogene, prima fiind dedicată „teritoriilor” în care sunt vorbite limbile romanice, cu un text și un set de exerciții menite să dezvolte observația învățăcelului pentru probleme nu doar teritorial-geografice, cum este anunțat, ci și gramaticale. Astfel, pentru prima unitate, teritoriile propuse, pentru și în diferitele limbi, sunt: Angola (pentru/în limba portugheză), Bolivia (pentru/în limba spaniolă), Andorra (pentru/în limba catalană), Belgia (pentru/în franceză), Elveția italiană (pentru/în italiană), și Maramureșul (pentru/în română). Din start, este limpede, cartea se deschide celor care sunt prevăzuți a se confrunța cu limbile romanice nu doar pe spațiile geografice statale, ci și pe împărțirea regională pe limbi a unor țări ori pe ceea ce reprezintă, intercontinental, francofonia, lusofonia și hispanofonia.

Textele sunt descriptive, informând despre ceea ce este specific fiecărui spațiu, în limba proprie fiecăruia. Pentru cine începe să se familiarizeze cu limbile romanice și similitudinile dintre ele, textele sunt suficient de transparente înțelegerii, cu internaționalisme sau termeni neolatini ușor de înțeles. Este un argument convenabil și încurajator pentru cei care fac efortul să citească într-o altă limbă, căci fiecare va înțelege suficient dintr-un text deja cunoscut ca gen textual larg experimentat, ca formă mai mult sau mai puțin fixă: aici, descrierea unei regiuni/țări, cu etapele cunoscute.

Unitatea propune, după aceste texte, exerciții de înțelegere – 5 întrebări cu câte trei alegeri date –, urmate de 5 enunțuri care trebuie validate ca adevărate ori false. Ce este extrem de interesant (și solicitant, în același timp) este că enunțurile acestor exerciții sunt date fiecare în altă limbă romanică decât textul, astfel ca o terminologie interromanică să fie tot timpul sugerată, suficient de transparent, pentru fiecare text monolingv. La fel de instructive sunt tabelele lexicale pe care le propun autorii în fiecare unitate, pentru a face vizibile concordanțele fonetice ale cuvintelor de origine romanică ori echivalentele internaționale ale acestora, dar și pentru a solicita studentului să completeze în tabel cuvintele corespunzătoare ca sens din limba în care s-a propus textul. Astfel, în prima unitate sunt date în cinci limbi romanice echivalentele cuvintelor românești *fară, onoare, a denumi, predominant, emisiune* și *lac*, iar studentul trebuie să completeze cu corespondentele acestora în a șasea limbă, extrase din textul dat spre citire-înțelegere. Alte exerciții deschid spre statutul multilingvismului din diverse țări sau regiuni, spre exemplu, solicită o clasificare a limbilor vorbite în Elveția în ordinea importanței date de numărul de vorbitori. Lectura textului în italiană specifică acest lucru, iar înțelegerea după lectură face posibil răspunsul corect. Sunt prevăzute și exerciții care oferă enunțuri sub formă de definiții și cer identificarea cuvintelor care corespund acestora.

Fiecare unitate se încheie cu un așa-numit *Focus*, care invită la incursiuni în zone geografice marginale limbilor oficiale, în care se vorbesc: corsicana, sarda, galiciană (galego), mirandeză, occitană, franco-provensală, friulană, limba ladină, retoromana și aromâna. Textele în aceste limbi sunt mai greu de înțeles (pentru români, chiar și cel în aromână!), acest fapt datorându-se cu siguranță, în special, contactelor minimale sau inexistente pe care le avem toți cu acestea. Ele trezesc însă interesul cursanților pentru a le desluși unele particularități, dar și pentru a le cunoaște ariile geografice mai mult sau mai puțin compacte în care sunt active.

Tematic, celelalte 9 unități din totalul de 10 propun incursiuni în descrierea limbilor romanice, a popoarelor/comunităților care le vorbesc, a gastronomiei, aleg câte o personalitate literară, un monument istoric sau artistic, un compozitor, obiceiuri cotidiene, sărbători și tradiții, legende, superstiții și credințe. Toate, în texte scurte de mai puțin de o pagină, exploatate după același tipic ca prima unitate, prin exerciții de înțelegere în principal, dar formând, în ansamblu, o imagine suficient de complexă a romanității.

Pentru fiecare unitate, secțiunile gramaticale sunt relativ simple, încercând să ofere sinteze ale unor forme morfo-sintactice: articolul, pronumele personale subiect, forme interrogative, demonstrative, posesive, comparative, negații, prefixe, prepoziții, relative. Dintre elementele de sintaxă, au fost alese strategiile de topicalizare și focalizare, forme specifice de acuzativ prepozițional, de pronume adverbiale sau de prezentative, toate într-un capitol scurt la finele volumului. Tot acolo, verbului i s-a rezervat câte un spațiu sumar redactat în fiecare limbă, cu elemente generale și asemănări, în care se menționează și se justifică evitarea unor forme prea complexe într-o metodă care nu are drept scop decât înțelegerea, nu și producerea de texte. Se dau, foarte util, în format sinoptic, tabele de conjugare la cele mai uzuale moduri și timpuri, pentru verbele *a fi*, *a avea*, *a merge*, *a cânta*, *a face*, *a putea*, *a vrea*, *a trebui*, *a scrie* și *a dormi*, aliniate, evident, pentru toate echivalentele lor din celelalte mari limbi romanice. Compararea formelor de la o limbă la alta este astfel mult ușurată și deducerea legilor fonetice fiecărei limbi, astfel, cel puțin sugerată.

Pe site-ul online.universita.zanichelli.it/panroman, un e-book este disponibil pentru doritori, cu fișiere audio menite să familiarizeze cu diferite accente romanice, dar și soluții ale exercițiilor din manual.

Cartea aceasta merită toată atenția celor care doresc să se familiarizeze cu limbile romanice. Ea trezește curiozități și încurajează cititorul la studii mai aprofundate, chiar de romanistică. O ediție în limba franceză a apărut deja: *Benavente Ferrera, S., Calvo del Olmo, F., Frisan, E. H., Manole, V., Rocha da Cunha, K. M., Shereen, H. (2024), Voyage en langues romanes*, Paris, Didier, 216 p.

LIANA POP

Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj Napoca
liananegrutiu@yahoo.fr

Mihai ENĂCHESCU, *Pérdida y sustitución de arabismos en español*, Szeged, Editorial de la Universidad de Szeged, 2020, 244 p.

Referitor la influența arabă exercitată asupra idiomurilor neolatine, *Gli arabismi nelle lingue neolatine* de Giovanni Battista Pellegrini a devenit o lucrare de referință în 1972, anul în care a și fost publicată. La acest studiu foarte meticolos elaborat trebuie să adăugăm acum și pe cel realizat de Mihai Enăchescu, profesor la Universitatea din București: *Pérdida y sustitución de arabismos en español*, o carte cu o structură interesantă.

Lucrarea cuprinde *Introducción*, opt capitole, *Conclusiones*, Bibliografie și un indice de arabisme. Primul capitol, 1. *Influencia de la lengua y cultura árabes en español*, cu cinci subcapitole, oferă date despre «la presencia árabe en la Península Ibérica» și despre arabismele intrate în spaniolă. Autorul prezintă de asemenea cadrul general al cauzelor care au dus, de-a lungul timpului, la dispariția unui mare număr de împrumuturi din arabă și studiile fundamentale care i-au servit drept instrumente utile pentru cercetarea sa consacrată vitalității arabismelor din spaniolă.

În celelalte șapte capitole sunt examinate, în perspectivă diacronică, 166 de lexeme de origine arabă. Cuvintele analizate sunt grupate în câmpuri semantice.

Inventarul din cel de al doilea capitol, 2. *Fruta, verdura y hortaliza*, conține 26 de arabisme care au trecut testul timpului. Fiecare cuvânt este însoțit de o prezentare – care are structura unei micromonografii lingvistice și culturale –, bogată în date privitoare la etimologie, la prima atestare

scrisă identificată în sursele lexicografice utilizate de către autorul cercetării, la conținut, la folosirea lui de-a lungul veacurilor sau la uzul în epoca modernă.

Lexemele incluse în cel de al treilea capitol, 3. *Pesos, medidas y monedas*, sunt grupate în (a) arabisme supraviețuitoare fără schimbarea sensului, (b) arabisme care s-au păstrat cu o altă semnificație și (c) arabisme dispărute. Interesantă prin diversitatea ei este de asemenea lista de elemente lexicale din capitolul 4. *Los nombres de oficios: profesiones, cargos militares y cargos públicos*: (a) nume de profesii, (b) funcții militare, (c) funcții publice, (d) arabisme conservate fără schimbarea înțelesului, (e) arabisme conservate cu alte sensuri, (f) arabisme dispărute, (g) arabisme înlocuite cu alte cuvinte (moștenite, creații interne, împrumuturi savante).

Repartizarea în câmpuri semantice a arabismelor examinate ne ajută la formarea unei imagini asupra începuturilor constituirii anumitor limbi specializate în spaniolă, de circulație populară. Este vorba despre sectoare în care cultura arabă cunoscuse o mai mare dezvoltare decât cea iberoromantică. În această categorie se înscriu mai ales cuvintele comentate de Mihai Enăchescu în ultimele patru capitole:

5. *Vocabulario de la alquimia medieval: minerales, metales y productos químicos*: (a) arabisme conservate fără schimbarea semnificației, (b) arabisme conservate cu schimbare de semnificație, (c) arabisme dispărute și (d) arabisme înlocuite (de cuvinte latinești livrești sau moștenite, de termeni creați în spaniolă ori de împrumuturi din alte limbi).

Modelul de organizare a analizei arabismelor din corpusul cercetat – descris în scurta prezentare a capitolelor anterioare – este menținut și în 6. *Medicina medieval I: enfermedades y afecciones*; 7. *Medicina medieval II: remedios curativos*; 8. *Productos de belleza medievales*.

În funcție de statutul pe care îl au – conservate, dispărute sau înlocuite – și de semnificație, mai multe dintre arabismele studiate apar în diferite paragrafe. De aceea numărul prezentărilor sintetice îl depășește pe cel al elementelor luate în considerație și ajunge la un total de 278 de micromonografii.

Albayalde, de exemplu, figurează la p. 118 ca denumire a unui mineral, dar și în lista de arabisme păstrate fără a-și fi schimbat semnificația (p. 135); de asemenea, îl găsim descris ca remediu curativ la p. 118. *Alcanfor* este înregistrat la p. 133 ca produs chimic, iar la p. 137, ca arabism conservat cu sensul etimologic. *Álcali* este un produs chimic (p. 133), un arabism care s-a menținut cu un alt înțeles (p. 141), substituit cu *sosa/soda* (p. 158). *Almagra (almagre)*, din clasa mineralelor (p. 121), este un arabism folosit și asăzi, fără să fi suferit vreo schimbare de sens (p. 138). *Alquitrán*, numele unui produs chimic (p. 134), este un arabism păstrat cu sensul etimologic cu care a intrat în lexicul spaniol (p. 138). *Fanega* figurează în lista denumirilor de măsuri (p. 61) și în inventarul de arabisme dispărute (p. 69). *Jaquica*, arabism ce s-a conservat (p. 169), este denumirea unei boli (p. 167). *Jarabe* este un remediu curativ (p. 185), pe care îl regăsim înscris în lista de arabisme ce au supraviețuit (p. 199). *Maravedí*, nume de monedă (p. 62), este un arabism dispărut (p. 69). *Quilate* face parte din inventarul denumirilor de greutate (p. 55), dar și din cel al numelor de monede (p. 63); etc.

Ca investigație diacronică a unei clase etimologice de împrumuturi, cercetarea lui Mihai Enăchescu se dovedește a fi o analiză incitantă, care pune într-o relație directă istoria cuvintelor cu cea a culturii.

COMAN LUPU
Universitatea din București
coman.lupu@lils.unibuc.ro

